

doi: 10.33188/vetheder.1018692

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'de hayvan hakları ve refahı kavramlarının biyoetik yönüne değinen lisansüstü tezler: Nitel araştırma

Muhammet ARSLAN^{1,a*}, **Önder İLGİLİ**^{2,b},

¹ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.

² Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-9033-8739^a; 0000-0002-3239-5516^b

MAKALE BİLGİSİ /

ARTICLE
INFORMATION:

Geliş / Received:

04 Kasım 21

04 November 21

Revizyon/Revised:

18 Mayıs 22

18 May 22

Kabul / Accepted:

31 Mayıs 22

31 May 22

Anahtar Sözcükler:

Biyoetik

Hayvan hakları

Hayvan refahı

Lisansüstü tezler

Keywords:

Bioethics

Animal rights

Animal welfare

Post-graduate theses

ÖZET:

Araştırma kapsamında Türkiye'de tamamlanan, biyoetik, hayvan hakları ve hayvan refahı kavramlarının kesişiminde yer alan lisansüstü tezler incelenmiştir. Bu çalışmada ülkemiz akademisinin hayvan hakları ve refahının biyoetik yönüne ilgi düzeyinin bir ölçüde ortaya konulması, araştırmacılara/ilgili kişilere ihtiyaç duyulan araştırma alanlarının sunulması ve geçmişte tamamlanmış araştırmalarından yararlanabilmek için hızlı bir gözden geçirme olanağı sağlanması amaçlanmıştır. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 1900-2021 yıllarında Türkiye'de yayımlanmış lisansüstü tezlerden ilgili konuların kesişim kümesinde olanlar taranmıştır. Erişilen 239 tez incelenerek 63 tanesi çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Dâhil edilen tezler çeşitli parametreler ve temalar açısından incelenmiş; altı ana tema, 54 alt tema oluşturulmuştur. Yapılan değerlendirmede en çok değinilen ana temaların "*hayvan hakları ve hayvan refahının teorik ve felsefi boyutu*" ile "*hayvan hakları ve hayvan refahıyla ilgili biyoetik sorun ve çatışmalar*" olduğu; en az değinilen ana temanın "*yeni gelişen teknolojilerin kullanımı*" olduğu; bazı alt temaların ise hiçbir tezde yer almadığı belirlenmiştir. Tüm tezlerin üniversiteler bünyesinde hazırlandığı, YÖK veri tabanında listelenen diğer kurumların ilgili konularda katkılarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Tezlerin hazırlandıkları alanlar açısından çeşitlilik göstermeleri biyoetik alanının multidisipliner yapısını bir kez daha ortaya koymuştur.

Post-graduate theses including the bioethical aspects of animal rights and welfare concepts in Türkiye: A qualitative research

ABSTRACT:

Within the scope of the research, post-graduate theses completed in Türkiye at the intersection of the concepts of bioethics, animal rights and animal welfare were examined. It is aimed to reveal the level of interest of our country's academy in the bioethical aspect of animal rights and welfare, to present the research areas of need to researchers/related persons, and to provide a quick review opportunity to benefit from the theses completed in the past. In the database of the Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center, the post-graduate theses published in Türkiye in the years 1900-2021 were scanned at the intersection set of the relevant topics. 239 accessed theses were examined and 63 of them were included in the study. The included theses were examined in terms of various parameters and themes; six main themes and 54 sub-themes were created. The main themes most mentioned in the theses were "*theoretical and philosophical aspects of animal rights and animal welfare*" and "*bioethical problems and conflicts related to animal rights and animal welfare*". The least mentioned main theme was "*use of emerging technologies*"; it was also determined that some sub-themes were not included in any thesis. It has been shown that all theses were prepared within universities and other institutions listed in the YÖK database did not contribute to the relevant issues. The diversity of theses in terms of the fields in which they were prepared has once again revealed the multidisciplinary nature of the bioethics field.

How to cite this article: Arslan M, İlgili Ö. Türkiye'de hayvan hakları ve refahı kavramlarının biyoetik yönüne değinen lisansüstü tezler: Nitel araştırma. Vet Hekim Der Derg 2022; 93(2): 133-150 DOI: 10.33188/vetheder.1018692

* Sorumlu Yazar e-posta adresi / Corresponding Author e-mail address: muhammet.arslan@hacettepe.edu.tr

1. Giriş

Etik, bir düşünce alanı olarak İyonya’da yaşadığı parlak dönemin ardından Orta Çağ döneminde skolastik düşüncenin etkisiyle geri planda kalmış, Orta Çağın sonlanması ile 18. yüzyıla kadar önemli felsefi teorik çalışmalar ortaya konulmuş; devamında ise özellikle küresel çaptaki pratik sorunlara yönelik uygulamalı etik alanı geniş bir katılım ve etkinliğe ev sahipliği yapmıştır. Biyoetik ise nispeten daha yeni bir kavram olarak 1950’lerden itibaren Fritz Jahr (1895-1953) ve Van Rensselaer Potter’in (1911-2001) eserlerinde tıp ve biyoloji başta olmak üzere canlıları ilgilendiren insan eylem ve etkinliklerinin sonucu olarak ortaya çıkmış veya çıkabilecek değer sorunlarının bütünüyle uğraşan alanı ifade etmek için kullanılmıştır. Biyoetik kavramsal olarak 1950’lerde modern tıptaki özellikle yaşamın başı ve sonuna ilişkin sorun odaklarının ve teknolojiye görülen gelişmelerin gezegen için tehlikeli boyutlara ulaştığı düşünülen bir dönemde doğmuştur. Türkiye’de hekim ve felsefeci Yaman Örs’ün çabaları ve Türkiye Biyoetik Derneği gibi kuruluşların etkileriyle (1) biyoetik “sağlık uğraşlarında (tıp, dişhekimliği, hemşirelik, eczacılık, veteriner hekimliği vb.), biyoloji gibi temel bilimlerde ve eğitim-iletişim-hukuk gibi belli başlı uğraşsal (mesleki) etkinliklerde ortaya çıkan etik sorunların incelendiği ve çözüm yollarının önerildiği bir alan” olarak gelişim göstermiştir (2). Biyoetik kapsadığı uğraş alanları ve bu uğraş alanlarının insan, hayvan ve diğer canlıları ilgilendirmesi nedeniyle tıp etiği, çevre etiği, hayvan etiği gibi uygulamalı etik çalışmalarının yer aldığı, onları kapsamına alan bir üst çatı alanıdır (1). Bu çalışma kapsamında incelenen hayvan etiğiyle (hayvan hakları ve hayvan refahını da içerecek şekilde) ilgili değer sorunlarını (hayvanların ahlaki statüsü, hukuki durumları, özsel değerleri, yaşamın özneleri olmaları, hissedebilirlikleri gibi) içeren tartışmalar tarihsel süreçte geniş bir küme olarak diğer yaşam bilimleri alanlarındaki tartışmalarla birleşmiştir. İlgili geçmiş ve güncel tartışmaların, zamanın ve değişen koşulların getirdikleriyle birlikte konuların multidisipliner yapısı ile uyumlu olarak biyoetik alanı kapsamında değerlendirilebileceği söylenebilir. Günümüzde hayvan hakları ve hayvan refahı ile ilgili çalışmalar, geniş ölçekte tüm canlıları ilgilendiren biyoetik çalışmalardan beslenerek sürmektedir. Biyoetik çerçevesinde canlıları ilgilendiren uygulama alanından uzmanlara ek olarak felsefe, hukuk, edebiyat, sosyoloji, tarih gibi disiplinlerden de hayvan hakları ve hayvan refahı konularında görüşler sunulmuş, tartışmalar geliştirilmiştir.

Hayvan hakları kavramı, hayvanların herhangi bir şekilde kullanılmasına karşı çıkan görüşlerden, belirli sınırlamalarla kullanılmasını onaylayan yaklaşımlara kadar çok geniş bir yelpazede tanımlanmaktadır. Temel argümanlar hayvanların hissedebilmeleri, acı ve haz duyabilmeleri, menfaatlere sahip olmaları, yaşamın öznesi olmaları, ahlaki statüleri ve türçülük gibi bağlamlarda şekillenmektedir. Bu bağlamlardan hareketle yaşama, saygı görme, sömürülmeme, iyi bakılma, gözetilme, korunma, insanlığın bilgi birikiminden yararlandırılma, kötü davranılmama, acı çektilmeme, ölümün zorunlu olduğu durumlarda acısız ve korkutmadan öldürülme, doğasına uygun bir çevrede yaşama ve üreme, doğal ömürlerini tamamlayabilme, terk edilmeme, çeşitli işlerde kullanılan hayvanlar için dinlenme, beslenme, iş yükünün sınırlandırılması, insan eğlencesi konusu yapılmama, onurun korunması ve yaşam alanlarının korunması gibi haklardan söz edilmektedir (3,4).

Hayvanların çeşitli şekillerde kullanılmasını vazgeçilmez olarak gören anlayış tarihsel olarak çok eskilere dayanmaktadır. Aristoteles’in (M.Ö. 384-332) insanı hayvanlardan üstün konuma yerleştiren hiyerarşik ve teolojik sistematiği sonraları Hristiyanlık tarafından da benimsenerek (insanlığın üstünlüğüne yönelik avantajlarının da etkisiyle) hayvanların insan amaçları için özgürce kullanılabilmesinin modern çağlara kadar uzanan fikrî temellerini oluşturmuştur (5,6). Rene Descartes’in (1596-1650) hayvanların acı hissetmedikleri ve otomat oldukları şeklindeki düşüncesi özellikle viviseksiyon (*dirikesim*) yoluyla gerçekleşen deneysel fizyoloji çalışmalarını zalimlik ve eziyet gibi suçlamalardan arındırmış, viviseksiyon bilim çevreleri arasında bir prestij göstergesi haline gelmiştir. Hayvanların insanların amaçları doğrultusunda kullanımının önünü açan bir katkı da Immanuel Kant’ın (1724-1804) hayvanların kendi iradeleri olmadığı ve dolayısıyla insanların yararına çalışan varlıklar oldukları düşüncesi olmuştur (7). Alman filozof Arthur Schopenhauer (1788-1860) merhamet hissini yaşamın diğer türleri için de genişleterek Kartezyen görüşe karşı çıkmıştır. Schopenhauer’ın düşüncesinde hayvanların amaca araç olarak kullanılmayacakları görüşünden çok, acı çekebilme kapasiteleri öne çıkmıştır. Benzer bir savı İngiliz filozof Jeremy Bentham (1748-1832) hayvanların acı çekebiliyor olmaları üzerinden ortaya koymuştur. Post Kartezyen bakış açısı olarak gruplandırılacak bu görüşlere göre hayvanların ahlaki önemleri yaşamın özneleri olmaları değil, *hissedebilirlik* üzerinden açıklanmıştır. Charles

Darwin'in (1809-1882) insanın diğer hayvanlardan türediğini öne süren evrim kuramı insanlığın üstünlüğü düşüncesinin zayıflamasında etkili olmuştur. Darwin insanların ve hayvanların köken itibarıyla benzer olduğunu, hayvanların da insanlardaki birçok duygu ve yeteneğe sahip olduklarını savunmuştur (5,8,9). 20. yüzyıla gelindiğinde yararlı filozof Peter Singer'in menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi üzerinden hissedebilen canlılar olarak hayvanların da çıkarlarının önemsenmesi gerektiği düşüncesi (10); Tom Regan'ın hayvanların yaşamın öznelere olmalarından hareketle haklar görüşü (10) gibi düşünceler hayvan etiği yaklaşımının düşünsel düzeyde hayvanlar lehinde gelişmesine sebep olmuştur.

Gönenç ile eş anlamlı olarak kullanılan refah kelimesi bolluk ve zenginlik anlamlarına gelmektedir. Refah "gereksinim ve istekleri karşılayabilme" olarak tanımlanmıştır (11). Hayvan refahı hayvanların acı, açlık, susuzluk, kötü beslenme ve barınak koşulları, doğal davranışlarını gösterememe gibi olumsuzluklardan uzak, doğal fizyolojilerine uygun şekilde yaşamalarını ifade etmektedir. Russell ve Burch tarafından deney hayvanlarının refahlarına yönelik açıklanan 3R ilkeleri (*replacement, reduction, refinement*), Ruth Harrison'un büyük yankı uyandıran 1964 tarihli "Animal Machines" eseri, İngiltere'de Roger Brambell'in başkanlığındaki komite tarafından "Report of the Technical Committee to enquire into the Welfare of Animals kept under Intensive Livestock Husbandry Systems" başlığıyla 1965 yılında yayınlanan rapor (12) ve U.K. Farm Animal Welfare Council'in 1979 tarihli basın açıklamasında özetlediği "Beş Özgürlük" (aç ve susuz kalmama; rahatsızlık yaşamama; ağrı, sakatlık ve hastalıktan korunma; normal davranışlarını gösterebilme; korku ve stres yaşamama) olarak bilinen kodlar (13) hayvan refahının gelişimine ve yapılacak düzenlemelere temel oluşturarak önemli katkı sağlamıştır (7,9,14).

Hayvan hakları ve hayvan refahı kavramları 1970'li yıllardan itibaren farklı algılanmaya başlanmış; hayvan kullanımını onaylayan fakat mümkün olan en iyi koşulları hedefleyen hayvan refahı görüşü ile hayvanların özsel değere sahip varlıklar olarak herhangi bir şekilde kullanılmalılarını doğru bulmayan hayvan hakları görüşü arasındaki ayırım belirginleşmiştir (14,15). *Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi* 1978 yılında Paris'te ilan edilmiş, (3) bildirge ile hayvan hakları sınırlı da olsa, uluslararası düzeyde önemli bir statüye kavuşmuştur. Hayvanların karmaşık sosyal, psikolojik ve duygusal özelliklerini ve yüksek bilişsel düzeylerini ortaya koyan araştırma sonuçlarının medya yoluyla insanlara aktarılması, evcil hayvan beslemenin yaygınlaşması ve hayvanların ailenin birer "üyeleri" haline gelmeleri gibi nedenler hayvanlara karşı duyarlılığın sürekli şekilde artmasına neden olmuştur (4).

Türkiye'de hayvan hakları ve hayvan refahı kavramlarıyla ilgili yasal düzenleme çalışmaları Avrupa Birliği ile uyum çalışmalarının da etkisiyle 2000'lerin başlarında yoğunlaşmıştır (7,14,16,17). "Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi"ne 2003 yılında taraf olunmuş (18), "Hayvanları Koruma Kanunu" 2004 (19), "Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği" (20) ve "Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik" (21) 2006 yılında yürürlüğe konulmuştur. Hayvanları Koruma Kanunu'nun değiştirilmesine yönelik çalışmalar (22) kapsamında 2021 tarihinde "Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" yürürlüğe girmiştir (23). HAYTAP (Hayvan Hakları Federasyonu), Türkiye Hayvanları Koruma Derneği gibi hayvan hakları savunucusu örgütlerin hayvanların korunmasına yönelik sürekli etkinlik ve çabaları da ilgili konularda farkındalığın sürdürülmesinde etkili olmuştur (7,16,17,24).

Çalışma kapsamında multidisipliner biyoetik alanı çerçevesinde hayvan hakları ve hayvan refahı konularını inceleyen çalışmaların ve ülkemiz akademisinin ilgi düzeyinin bir ölçüde ortaya konulması için lisansüstü tezlerin değerlendirilmesinin iyi bir gösterge olacağı düşünülmüştür. Hayvan hakları ve refahı ile ilgili gündem ile çalışmaların uyumunun değerlendirilmesi ve araştırmacılara/ilgili kişilere ihtiyaç duyulan araştırma alanlarının sunulması, geçmişte tamamlanmış araştırmalardan yararlanabilmek için hızlı bir gözden geçirme olanağı sağlanması amaçlanmıştır. Hayvan hakları ve hayvan refahı kavramlarının biyoetik yönüne değinen çalışmaların çok farklı bilim dalları çatısı altında hazırlanabileceğinden hareketle, multidisipliner yapıdaki çalışmaların sistemli bir şekilde kayıt altına alındığı YÖK Ulusal Tez Merkezinde kayıtlı tezler hedeflenen amaçlar açısından uygun bulunarak incelenmiştir. Bu çalışmada ortaya çıkan konulara yönelik özel biyoetik tartışmalara girmek ve etik analiz yapmak değil, ülkemizde yapılan çalışmaları raporlamak ve muhtemel bağlantıların kurulabilmesi hedeflenmiştir.

2. Gereç ve Yöntem

Araştırma yöntemi:

Lisansüstü tezlerin incelenmesi yöntemiyle, hayvan hakları ve hayvan refahının biyoetik yönüne değinen çalışmalar retrospektif olarak incelenmiş, Türkiye açısından konunun zaman içindeki gelişime dair kronolojik bir profil oluşturulmuştur. Yöntem olarak tezlere ait parametrik verilerin analizi ile nitel araştırma metodlarından olan tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz yöntemi “*bir veri setinde bulunan temaların belirlenmesi, analiz ve organize edilmesi, tanımlanması ve raporlanması*” için sıklıkla kullanılan bir yöntemdir (25). Yapılan değerlendirme ile sunulan sayısal verilerin Türkiye’de tamamlanan lisansüstü tezler üzerinden lisansüstü programlarda hayvan hakları ve refahı kavramlarının etik yönlerine gösterilen ilgi ve duyarlılık düzeyi bir ölçüde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezleri niceleyen/niteleyen parametreler belirlenmiş, hayvan hakları ve refahı ile ilgili etik açıdan ele alınan sorunlar sınıflandırılarak bu başlıklara yönelik farklı bilim alanlarında dağılmış halde bulunan ve birlikte değerlendirilmeleri güç olan çalışmalar ilgili sorun kümelerine ve temalara yerleştirilmiştir. Tema/alt tema listesi belirli bir şablon kullanılarak değil, *The Case for Animal Rights; Animal Liberation; Animal Rights A Reference Handbook; Animal Rights, Human Wrongs An Introduction to Moral Philosophy; Library in a Book: Animal Rights; Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare; Encyclopedia of Bioethics; Encyclopedia of Global Bioethics* gibi eserler ve yazarların konuya yönelik okumaları yardımıyla alanlar özelindeki içeriği olabildiğince kapsayabilme çabasıyla oluşturulmuştur (Tablo 3). Veri toplama aşamasında YÖK veri tabanı sisteminde seçenek olarak sunulan ve tercih edilen tarama ölçütleri Tablo 1’de sunulmuştur. Tarama 30.11.2020-16.03.2022 tarihleri arasında yapılmış; 1900-2021 yılları arasında tamamlanan tezler değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 1: Seçenek olarak sunulan ve tercih edilen tarama ölçütleri

Table 1: Optional and preferred search criteria

Arama Kriterleri	Var Olan Ölçütler	Tercih Edilen Tarama Ölçütleri
Aranacak kelime(ler)	Kelime (ve/veya/içermesin) Kelime (ve/veya/içermesin) Kelime	“ <i>Biyoetik</i> ” “ <i>Hayvan hakları</i> ” “ <i>Hayvan refahı</i> ” “ <i>Hayvan gönenci</i> ”
Aranacak alan	Tez Adı, Yazar, Danışman, Konu, Dizin, Özet, Tümü	Tümü
Arama tipi	Sadece yazılan şekilde, İçinde geçsin	İçinde geçsin
Yıl	Başlangıç:1900 – Bitiş:2022	1900-2021
Tez türü	Yüksek Lisans, Doktora, Tıpta Uzmanlık, Sanatta Yeterlik, Diş Hekimliği Uzmanlık, Tıpta Yan Dal Uzmanlık	Tümü
İzin durumu	İzinli, İzinsiz	Tümü
Üniversite	236 Üniversite, 2 Enstitü, 9 Kurum, Yurtdışı Üniversiteler (toplam 248 sekme)	Tümü
Grubu	Fen, Sosyal, Tıp	Tümü
Dil	27 farklı dil, Türkçe ve İngilizce, İngilizce ve Türkçe, Türkçe ve Almanca, Almanca ve Türkçe (toplam 31 sekme)	Tümü
Durumu	Onaylandı, Hazırlanıyor, Tümü	Onaylandı

Türkiye’de yayımlanmış lisansüstü tezlerden (yüksek lisans, doktora, uzmanlık ve sanatta yeterlik tezleri) hayvan hakları ve hayvan refahı konularının biyoetik yönüne değinenler çalışma kapsamına dâhil edilmiş; sözü edilen kavramlarla ilgili değersel bilgi, açıklama, gözlem ve tartışmalara yer vermeyen çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. “*Hayvan hakları ve hayvan refahı kavramlarının biyoetik yönüne değinme*” ölçütü hayvan hakları ve refahının biyoetiği ilgilendiren değersel boyutlarının etik, felsefi, sosyolojik veya hukuki bağlamları da içerecek biçimde tezlerde yer

aldığını ifade etmektedir. Bu ilgiyi tespit edebilmek için tezlerin özetlerinde yer alan amaçlar, metotlar ve sonuçlar değerlendirilmiş, tezlerin ele aldıkları konu başlıkları incelenmiş, şüpheye düşülen tezlerde de tam metnin içeriğine gidilerek makale yazarlarının ortak değerlendirmeleri ile nihai karar verilmiştir. Anahtar kelime taramalarında ulaşılan 239 çalışmanın özet ve gerekli görüldüğünde tam metinleri yazarlar tarafından incelenerek 63 tanesi çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Dâhil etme/kapsam dışı bırakma sürecinde yazarların görüş birliği içinde olmaları hedeflenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen tezler çeşitli parametreler (yayın yılı, tez türü, alan, kurum bilgisi, grup, yayın dili, araştırmacının cinsiyeti, sayfa sayısı) ve temalar açısından incelenmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları:

YÖK veri tabanındaki lisansüstü tezlerin en eskisi 1959 yılına aittir. Tarama kapsamında Türkiye’de ilgili alanlarda hazırlanmış tüm tezlere erişilmeye çalışılsa da araştırmanın kapsamına uygun olan ancak YÖK veri tabanında yer almadığı için erişilemeyen tezlerin olma ihtimali mevcuttur. Bu muhtemel sınırlılığın önüne geçebilmek için TUBESS (*Türkiye Belge Sağlama Sistemi*), Milli Kütüphane KAŞİF, OATD (*Open Access Thesis and Dissertations*) ve openthesis.org adreslerinden de çapraz sorgulamalar yapılmış; YÖK sisteminde olmayan bir teze erişilememiştir.

YÖK Tez Merkezi sisteminin tarama kategorilerinde *bakanlıklar, kuvvet komutanlıkları, polis akademisi ve askeri akademiler* gibi kurumların isimlerine yer verilmiş olması bu kurumlardan yapılan çalışmaların da veri tabanına dâhil edildiğini düşündürmüştü ve taramamızda hiçbir çalışmaya ulaşamaması bir veri olarak raporlanmıştır. İlgili kurumlarda tamamlanmış lisansüstü çalışmalara yönelik başka bir veri tabanında ek tarama veya araştırma yapılmamıştır. Bu konu da araştırmamızın sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır. Çalışmaya dâhil olan 63 tezdten 61 tanesinin tam metnine sistem üzerinden ulaşılabilmiş, iki tezin ise tam metinlerine ulaşamamıştır. Tam metinlerine erişilemeyen tezlerden birinin yazarıyla iletişime geçilmiş ve tematik analiz esnasında teze erişmek fiziki olarak mümkün olmadığından yazarla tezin içeriği konusunda fikir alışverişi yapılmıştır. Tam metnine erişilemeyen diğer tezin yazarına ulaşamamış, aynı başlıklı makalesine erişilmiş; makale ve tez özeti üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Etik onay:

Çalışma kapsamında *Hacettepe Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kuruluna GO 20/1116* kayıt numarası ile başvuru yapılmıştır. Kurulun 17 Kasım 2020 tarihli toplantısında alınan *16969557-1747* sayılı kararı ile çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir.

3. Bulgular

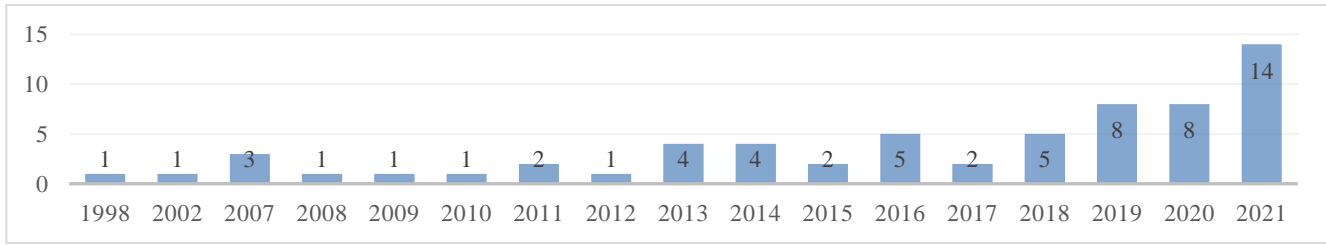
Parametrelere göre hazırlanan bulgular:

İncelenmiş olan parametreler YÖK Ulusal Tez Merkezi veri kayıt sistematığı ile uyumlu olarak: anahtar sözcükler, yayın yılı, tez türü, alan (konu), tezin tamamlandığı kurum, grup, yayın dili, araştırmacının cinsiyeti ve sayfa sayısı olarak belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler parametresinde yapılan incelemede *hayvan hakları* anahtar sözcükleri ile 76 çalışmaya erişilmiş, 51’i dâhil edilmiş; *hayvan refahı* için 89 çalışmaya erişilmiş yedisi dâhil edilmiş; *biyoetik* için 70 çalışmaya erişilmiş yedisi dâhil edilmiş; *hayvan gönenci* için dört çalışmaya erişilmiş biri dâhil edilmiştir. Anahtar kelimelerle ilgili dâhil edilen tezlerin toplam sayısı araştırma sonuçlarında raporlanan tez sayısından fazladır. Bunun nedeni bazı tezlerin birden fazla anahtar sözcük taramasında eş zamanlı saptanmasıdır. Son değerlendirmede belirlenen tez listesi tekrarlardan arındırılarak 63 tez araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen 63 tezin alan, künye ve başlık bilgileri EK 1’de sunulmuştur.

Yayın yıllarına göre tez sayılarına bakıldığında en çok tezin 2021 (14 tez), 2020 (8 tez) ve 2019 (8 tez) yıllarında tamamlandığı; 1998, 2002, 2008, 2009, 2010 ve 2012 yıllarının ise birer tez ile en az çalışmanın tamamlandığı yıllar oldukları tespit edilmiştir (Şekil 1). Dâhil edilen çalışmaların, her bir yıl için, ilgili yılda tamamlanan toplam tez

sayısına oranına bakıldığında 2021 yılının oransal olarak en fazla (%0,0319); 2010 yılının ise en az (%0,0036) tezin tamamlandığı yıl olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1: Yıllara göre tamamlanan toplam tez sayıları

Figure 1: Total number of theses completed by year

Kurumlara göre tez sayılarına bakıldığında toplam 36 farklı üniversitede tez üretildiği, en çok tezin İstanbul (beş tez), Marmara (beş tez), Ankara (dört tez), Hacettepe (üç tez), Selçuk (üç tez) ve Afyon Kocatepe (üç tez) üniversitelerinde tamamlandığı; tüm tezlerin %83'ünün (n= 52) devlet, %17'sinin (n= 11) vakıf üniversitelerinde hazırlandığı tespit edilmiştir. Alanlara göre tez sayılarına bakıldığında en çok tezin *zootekni* (n= 7), *sosyoloji* (n= 5), *adli tıp* (n= 4), *felsefe* (n= 4), *hukuk* (n= 4), *kamu yönetimi* (n= 4) ve *psikoloji* (n= 4) alanlarında tamamlandığı belirlenmiştir. Daha detaylı veri aşağıda tezlerin tamamlandığı alanları gösteren Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Alanlar açısından tamamlanan tez sayıları

Table 2: Number of completed theses in terms of fields

	Alan	Tez Sayısı
1	Zootekni	7
2	Sosyoloji	5
3	Adli Tıp	4
4	Felsefe	4
5	Hukuk	4
6	Kamu Yönetimi	4
7	Psikoloji	4
8	Biyoloji/Biyoteknoloji	3
9	Felsefe ve Dini Bilimler	3
10	Güzel Sanatlar	3
11	Antropoloji	2
12	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	2
13	İlahiyat/Din	2
14	İletişim Bilimleri	2
15	Pazarlama	2
16	Radyo Sinema ve Televizyon	2
17	Adli Bilimler	1
18	Beslenme ve Diyetetik	1
19	Gastronomi	1
20	Gazetecilik	1
21	Hemşirelik	1
22	İngiliz Dili ve Edebiyatı	1
23	Mimarlık	1
24	Tarım Ekonomisi	1
25	Türk Dili ve Edebiyatı	1
26	Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji	1
	Toplam	63

İncelenen 63 tezin 50'sinin *yüksek lisans*, 11'inin *doktora*, birinin *tıpta uzmanlık* ve birinin de *sanatta yeterlik* tezi oldukları tespit edilmiştir. Tezlerin 38'inin *sosyal bilimler*, dokuzunun *sağlık*, beşinin *lisansüstü eğitim*, dördünün *fen*, ikisinin *adli tıp*, ikisinin *eğitim bilimleri*, birinin *lisansüstü programlar*, birinin *ekonomi ve sosyal bilimler* ve birinin de *güzel sanatlar* enstitülerinden hazırlandıkları belirlenmiştir. Yayın dilleri açısından yapılan incelemede tezlerin %89'unun (n= 56) Türkçe, %11'inin (n= 7) ise İngilizce yazıldığı; %71'inin (n= 45) kadın araştırmacılar tarafından, %29'unun (n= 18) ise erkek araştırmacılar tarafından hazırlandığı tespit edilmiştir. Tezlerin ortalama sayfa sayısı 136 olarak bulunmuştur. (En fazla 384, en az 45)

Temalara göre hazırlanan bulgular

Literatür incelemesi ve tezlerin tematik analizi sonucunda: *Hayvan Hakları ve Hayvan Refahının Teorik ve Felsefi Boyutu*; *Hayvan Hakları ve Hayvan Refahının Hukuki Boyutu*; *Hayvan Hakları ve Hayvan Refahıyla İlgili Biyoetik Sorun ve Çatışmalar*; *Hayvansal Ürünlerin Tüketimi ve Ticareti*; *Yeni Gelişen Teknolojilerin Kullanımı ve Diğer* olmak üzere altı ana tema belirlenmiştir. Aktarılan sonuçlarla ilgili, temaların değinilme frekanslarının bütünlüklü şekilde incelenmesine olanak sağlayan liste Tablo 3'te sunulmuştur.

Her bir tez için içeriğinde değindiği, hayvan hakları ve refahının biyoetik boyutlarını ilgilendiren her tema için işaretleme yapılmış olup, tek bir tez için birden fazla başlık işaretlenmiştir. Ana temalar açısından yapılan değerlendirmede en çok değinilen ana temalar "*Hayvan hakları ve Hayvan Refahının Teorik ve Felsefi Boyutu*" (n= 230) ve "*Hayvan Hakları ve Hayvan Refahıyla İlgili Biyoetik Sorun ve Çatışmalar*" (n= 181) olmuştur. Bu temaları "*Hayvan Hakları ve Hayvan Refahının Hukuki Boyutu*" (n= 64), "*Diğer*" (n= 60) ve "*Hayvansal Ürünlerin Tüketimi ve Ticareti*" (n= 50) ana temaları izlemiştir. En az değinilen tema ise "*Yeni Gelişen Teknolojilerin Kullanımı*" (n= 12) başlıklı ana tema olmuştur.

Çalışmamıza dâhil edilen tezlere ait alt temaların incelenmesinde literatür ışığında hayvan hakları ve refahı ile ilgili biyoetik çalışmaların yapıldığını saptadığımız aşağıdaki konulara değinilen lisansüstü tez bulunmadığı tespit edilmiştir:

- Eğitim etkinliklerinde hayvan kullanımı
- Hizmet amaçlı hayvan kullanımında alternatif yöntemler
- Diğer hayvan türleri için besin kaynağı olarak kullanım
- Hayvan klonlama
- Nanoteknoloji, nöroteknoloji
- Hayvanların deprem, sel, yangın vb. doğal afetlerde korunması

Aşağıdaki alt temaların ise az değinilmiş konular olduğu belirlenmiştir. (1 veya 2 defa)

- Büyük veri (*big data*), blok zinciri (*block chain*), nesnelerin interneti (*internet of things*), hayvanların interneti (*internet of animals*), yapay zekâ ve robotik (1)
- Kontrol ve mücadele (Zararlı olduğu düşünülen hayvanlarla) (2)
- Hayvanların cana veya mala zarar verme amacıyla kullanılması (2)
- Yardımcı üreme teknikleri (suni tohumlama vb.) (1)

Tablo 3: Temaların bütünlüklü değinilme frekansları listesi**Table 3:** *The comprehensive frequency list of mentioned themes*

<p>1. HAYVAN HAKLARI VE HAYVAN REFAHININ TEORİK VE FELSEFİ BOYUTU (230)</p> <p>1.1 Teorik temellendirme, hayvanların ahlaki statüsü (<i>moral status of animals</i>) ve özsel değer (<i>intrinsic value</i>) (58)</p> <p>1.1.1. Dini olmayan (<i>secular</i>) yorum ve değerlendirmeler (41)</p> <p>1.1.2. Dini (<i>teologic</i>) yorum ve değerlendirmeler (17)</p> <p>1.2. İnsan merkezilik (<i>anthropocentrism</i>) (24)</p> <p>1.3. Canlı merkezilik (<i>biocentrism</i>) (24)</p> <p>1.4. Çevre merkezilik (<i>ecocentrism</i>) (23)</p> <p>1.5. Hayvan kullanımını tamamen terk etmeye yönelik görüşler (<i>abolitionism</i>) (10)</p> <p>1.6. Hissedebilirlik (<i>sentience</i>) (30)</p> <p>1.7. Ağrı (<i>pain</i>) (31)</p> <p>1.8. Acı çekme; ızdırap (<i>suffering</i>) (30)</p> <p>2. HAYVAN HAKLARI VE HAYVAN REFAHININ HUKUKİ BOYUTU (64)</p> <p>2.1. Düzenleyici mevzuat (26)</p> <p>2.2. Yaptırımları içeren mevzuat (23)</p> <p>2.3. Hayvanların bilimsel amaçlarla kullanılmasyla ilgili mevzuat (12)</p> <p>2.4. Hayvanlara yönelik kötü uygulamalar ve mahkemelerce verilen kararlar (Hayvana şiddet, tecavüz, istismar, tutsak etme, dövüştürme, yarıştırmaya vb. konularda) (3)</p> <p>3. HAYVAN HAKLARI VE HAYVAN REFAHIYLA İLGİLİ BİYOETİK SORUN VE TARTIŞMALAR (181)</p> <p>3.1. Bilimsel amaçlı hayvan kullanımı (23)</p> <p>3.1.1. Yaşam koşulları (15)</p> <p>3.1.2. Hayvan kullanımını yerine geliştirilen alternatif yöntemler (8)</p> <p>3.1.3. Eğitim etkinliklerinde hayvan kullanımı (0)</p>	<p>3.2. Tarım ve hayvancılık uygulamalarında hayvan kullanımı (56)</p> <p>3.2.1. Beslenme (11)</p> <p>3.2.2. Barınma (11)</p> <p>3.2.3. Doğal davranışlarını gösterebilme (11)</p> <p>3.2.4. Sağlıklı olma (11)</p> <p>3.2.5. Hayvan nakilleri (8)</p> <p>3.2.6. Boynuz köreltme, kuyruk ve gaga kesme, sıcak ve soğuk damgalama gibi zootekni uygulamaları (4)</p> <p>3.3. Eğlence sektöründe hayvan kullanımı (44)</p> <p>3.3.1. Yaşam koşulları (10)</p> <p>3.3.2. Hayvan dövüşleri (7)</p> <p>3.3.3. Hayvan yarışları (5)</p> <p>3.3.4. Hayvanat bahçeleri, sirkler, tematik parklar vb. platformlarda hayvan kullanımı (7)</p> <p>3.3.5. Medyada hayvan kullanımı (5)</p> <p>3.3.6. Avcılık (10)</p> <p>3.4. Yaban hayatında yaşayan veya nesli tükenmekte olan hayvanlar (16)</p> <p>3.4.1. Yaban hayatında yaşayan hayvanların yaşam koşulları (8)</p> <p>3.4.2. Nesli tükenmekte olan hayvanların yaşam koşulları (8)</p> <p>3.5. Hizmet sunumunda hayvan kullanımı (7)</p> <p>3.5.1. Yaşam koşulları (7)</p> <p>3.5.2. Hizmet amaçlı hayvan kullanımında alternatif yöntemler (0)</p> <p>3.6. Evcil hayvanlar (16)</p> <p>3.6.1. Yaşam koşulları (11)</p> <p>3.6.2. Evcil hayvan üretimi ve ticareti (5)</p> <p>3.7. Sahipsiz hayvanlar (17)</p> <p>3.7.1. Yaşam koşulları (10)</p> <p>3.7.2. Bakım, tedavi ve kontrol hizmetleri (7)</p> <p>3.8. Zararlı olduğu düşünülen hayvanlar (2)</p> <p>3.8.1. Kontrol ve mücadele (2)</p>	<p>4. HAYVANSAL ÜRÜNLERİN TÜKETİMİ VE TİCARETİ (50)</p> <p>4.1. Veganizm (14)</p> <p>4.2. Vejetaryenizm (14)</p> <p>4.3. Giyecek olarak kullanım (14)</p> <p>4.4. Diğer hayvan türleri için besin kaynağı olarak kullanım (0)</p> <p>4.5. Kozmetik ve tıpta hayvan kökenli kaynak kullanımı (8)</p> <p>5. YENİ GELİŞEN TEKNOLOJİLERİN KULLANIMI (12)</p> <p>5.1. Genetik müdahaleler (<i>epigenetik, optogenetik, öjeni vb.</i>) (6)</p> <p>5.2. Hayvan klonlama (0)</p> <p>5.3. Nanoteknoloji, nöroteknoloji (0)</p> <p>5.4. Büyük veri (<i>big data</i>), blok zinciri (<i>block chain</i>), nesnelerin interneti (<i>internet of things</i>), hayvanların interneti (<i>internet of animals</i>), yapay zekâ ve robotik (1)</p> <p>5.5. Hassas tarım ve hayvancılık (<i>precision agriculture</i>), yenilikçi hayvansal gıdalar (4)</p> <p>5.6. Yardımcı üreme teknikleri (<i>sunı tohumlama vb.</i>) (1)</p> <p>6. DİĞER (60)</p> <p>6.1. Hayvan hakları ve hayvan refahı alanında öncü isimler (10)</p> <p>6.2. Hayvan hakları ve hayvan refahı alanında öncü örgütler (12)</p> <p>6.3. Hayvanların simgesel düzeyde temsili ve yansıtılması (8)</p> <p>6.4. Hayvanların deprem, sel, yangın vb. doğal afetlerde korunması (0)</p> <p>6.5. Hayvanların cana veya mala zarar verme amacıyla kullanılması (2)</p> <p>6.6. Hayvan hakları ve hayvan refahı konularında bilgi düzeyi, tutum ve yaklaşımlar (28)</p>
--	---	--

Temaların değinilme sıklıkları parantez içinde gösterilmiştir. Her bir tema/alt tema için parantez içindeki sayılar o başlığa kaç tezde değinildiğini ifade etmektedir.

4. Tartışma

Tezlerin tamamlandığı yıllar açısından bakıldığında (Şekil 1) en fazla tezin tamamlandığı yıllar sırasıyla 2021 (14 tez), 2020 (8 tez) ve 2019 (8 tez) olmuştur. Dâhil edilen çalışmaların, her bir yıl için, ilgili yılda tüm konularda tamamlanan toplam tez sayısına oranına bakıldığında 2021 yılının oransal olarak en fazla (%0,0319); 2010 yılının ise en az (%0,0036) tezin tamamlandığı yıl olduğu belirlenmiştir. Bu verilerden hareketle 2021 yılının hem oransal olarak hem de sayısal olarak en verimli yıl olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca hem oransal hem de sayısal açıdan 2010 ve 2012 yıllarının en verimsiz yıllar olduğu söylenebilir. En verimli yıl olan 2021 yılı için (bir lisansüstü çalışmanın 2-6 yılda tamamlandığı düşünüldüğünde), yaklaşık olarak 2015-2019 yıllarında hazırlanmaya başlanan bu tezlerin yoğunlaşmasına Türkiye özelindeki bazı bilimsel, sosyal gelişme ya da gündemler neden olmuş olabilir. Nitekim, ülkemizde yeni bir Hayvanları Koruma Kanunu'nun çıkarılmasına yönelik çabalar neredeyse kanunun ilk yürürlüğe girdiği 2004 tarihinden itibaren (taslak aşamasındayken de) yoğunlaşan şekilde sürdürülmüştür (26–29). Bu bağlamda yasanın çıkmasından sonra devam eden yıllarda hayvan hakları panelleri yapılmış, yürüyüşler düzenlenmiş, gazete, televizyon ve radyolarda konu gündeme getirilmiştir (26). Hayvanlarla ilgili sorunları görüşmek üzere 2018 yılında ilk defa mecliste bir hayvan hakları araştırma komisyonu kurulmuş (22), 2021 yılında “*Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” yürürlüğe girmiştir. Hayvan hakları yasasına yönelik üstte açıklanan olguların bu konulara yönelik artan bir ilgi düzeyine neden olabileceği değerlendirilmiştir.

Araştırma bulgularından da izlenebileceği gibi, Türkiye’de ilgili konulardaki lisansüstü çalışmaların 2007 yılından sonra ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu tarihten önce tamamlanmış sadece iki tezin bulunması ilgili alanlara ülkemiz lisansüstü programlarında tez konusu olarak fazla yer verilmediğini göstermektedir. Nitekim, ülkemizde hayvan hakları ve hayvan refahı kavramlarıyla ilgili yasal düzenlemeler Avrupa Birliği ile uyum çalışmalarının da etkisiyle 2000’lerde sıklaşmıştır. Türkiye 2003 yılında “*Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi*”ne taraf olmuş, 2004 yılında “*Hayvanları Koruma Kanunu*”nu, 2006 yılında “*Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği*”ni ve “*Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik*”i yürürlüğe koymuştur. İlgili alanlarda tamamlanan tezlerde 2007 yılında görülen artışın 2000-2006 yılları arasındaki gelişmelerle ilgili olabileceği düşünülmüştür. Devam eden yıllarda da ilgili alanlarda tezin tamamlanmadığı yıl olmamıştır. Ayrıca 2010 tarihli “*Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu*” (30), 2011 tarihli “*DeneySEL ve Diğer Bilimsel Amaçlar için Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmelik*” (31) ve yakın yıllarda yürürlüğe konan ilgili diğer yönetmeliklerden de anlaşılacağı gibi 2010 sonrası dönemde hayvan hakları ve hayvan refahı konularına verilen önem artmıştır (16,17). *HAYTAP (Hayvan Hakları Federasyonu)*, *Türkiye Hayvanları Koruma Derneği* gibi hayvan hakları savunucusu örgütlerin hayvanların korunmasına yönelik sürekli etkinlik ve çabaları da ilgili konularda farkındalığın sürdürülmesinde etkili olmuştur (26). Bu bağlamlarda araştırma bulgularının 2000 sonrası başlayan ve 2013 yılı sonrası görülen artış trendini işaret etmesi Türkiye özelindeki gelişmelerle uyumlu bulunmuştur.

Tezlerin köken aldığı kurumlara bakıldığında tümünün üniversite kökenli olduğu tespit edilmiştir. YÖK tez tarama sistemi kategorilerinde yer alan bakanlıklar, kuvvet komutanlıkları, polis akademisi ve askeri akademiler gibi kurumlar bünyesinde ilgili konularda hazırlanmış herhangi bir teze ulaşılammıştır. Hayvan hakları ve hayvan refahı kavramları ile ilgili doğrudan/dolaylı görev alanları içermeleri açısından ilerleyen dönemde bu kurumların da katkısının önemli olduğu düşünülmektedir.

Tezlerin dağılımında ağırlığın devlet üniversitelerinde (52 tez; %83) olduğu, bunu vakıf üniversitelerinin (11 tez; %17) izlediği görülmektedir. Üniversiteler arasında İstanbul Üniversitesi (beş tez), Marmara Üniversitesi (beş tez), Ankara Üniversitesi (dört tez), Hacettepe Üniversitesi (üç tez), Selçuk Üniversitesi (üç tez) ve Afyon Kocatepe Üniversitesinin (üç tez) en yüksek tez sayısına sahip üniversiteler olduğu tespit edilmiştir. Tezlerin beklendiği üzere büyük şehirlerde yer alan, köklü üniversitelerde yoğunlaştığı saptanmıştır. Çalışmaların çoğunun devlet üniversitelerinde tamamlanmış olmasının, en fazla tezin tamamlandığı zootekni, sosyoloji, adli tıp, felsefe, hukuk, kamu yönetimi ve psikoloji alanlarının daha çok devlet üniversitelerinin fakültelerinde yer almasıyla da ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Tezlerin alanlara göre dağılımı (Tablo 2) incelendiğinde ilgili konularda en çok *zootekni* (n= 7), *sosyoloji* (n= 5), *adli tıp* (n= 4), *felsefe* (n= 4), *hukuk* (n= 4), *kamu yönetimi* (n= 4) ve *psikoloji* (n= 4) alanlarında tez üretildiği tespit

edilmiştir. Tez alanlarının 26 farklı disipline yayılması ilgili konuların multidisipliner yapısını ortaya koymaktadır. Hayvan hakları ve hayvan refahının biyoetik boyutları çok çeşitli edebi, felsefi, hukuki, ahlaki ve sosyal konularla iç içe bulunabildiği için tez alanlarının geniş bir yelpazede dağılması beklenen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ana çalışma konusu hayvan üretme veya yetiştirme olan zootekni alanında hayvan refahı daha çok alanın birincil önceliği olan üretim ile ilişkisi kapsamında yer bulmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalarda hayvan hakları ve refahının biyoetik yönlerine değinilmesi mutlak bir gereklilik değildir. Fakat, içerikleri üzerinden yapılan incelemede, araştırma ölçütlerimize göre seçilen zootekni alanına ait tezler biyoetik bilgi, katkı, gözlem ve değerlendirmeler içerdikleri için dâhil edilmişlerdir. Biyoetik, pek çok alan çerçevesinde çalışmalarını altında barındıran bir çatı olarak, o alana mensup insanların kendi etkinliklerine dönük ahlaki kaygılarını yansıtmaktadır. Bununla uyumlu olarak, zootekni alanından saptadığımız tezlerin de alan faaliyetlerinin ahlaki boyutlarını önemseyen bir yaklaşımı temsil ettiği değerlendirilmiştir.

Hayvan hakları ve refahı konularında çok geniş çalışma alanları itibarıyla veteriner hekimliği tarihi ve deontoloji alanlarının doğal bir kaynak olduğu değerlendirilebilir. Araştırma bulgularından hareketle, veteriner hekimliği tarihi ve deontoloji alanlarından yalnızca bir tez tespit edilmesi, bu alanda tez çalışmalarını gerçekleştirecek lisansüstü öğrenci sayısının azlığını, veteriner fakülteleri bünyelerindeki veteriner hekimliği tarihi ve deontoloji anabilim dallarının bu bağlamda insan gücü ve olanaklar açısından desteklenmeleri gerektiğini düşündürmektedir.

İlgili alanlarda kadınların (%71) (n= 45) erkeklerden (%29) (n= 18) daha fazla sayıda tez hazırlamış olmalarının, kadınların erkeklere oranla hayvan hakları hareketlerini daha fazla destekledikleri ve bu konulara yönelik ilgilerinin daha fazla olduğu şeklindeki literatür bulgularıyla uyumlu olduğu düşünülmektedir (32).

İncelenen tezlerin %89'unun (n= 56) Türkçe dilinde yazılmış olmasının, taramanın yapıldığı ülkenin ana dilinin Türkçe olması ve tezlerin tamamlandığı programların eğitim dillerinin çoğunlukla Türkçe olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Yapılan tematik analizde kavramsal çerçevenin çizilmesinde ve hayvanların ahlaki statüsü, özsel değerleri, hissedebilirlikleri, acı ve ızdırap çekebilmeleri gibi kavramsal tartışmalarda daha çok “*dini olmayan yorum ve değerlendirmelere*” (n= 41) yer verildiği görülmektedir. Dini (*teologic*) yorum ve değerlendirmelerin ise 17 tezde kendine yer bulduğu belirlenmiştir. Bulgular ışığında, ilgili konuların ülkemizdeki lisansüstü tezlerde daha çok seküler yorum ve değerlendirmelerle incelendiği söylenebilir.

“*Düzenleyici mevzuat*” (n= 26) ve “*yaptırımları içeren mevzuat*” (n= 23) alt temalarına değinen birçok tezin olmasının ulusal normların belirlenmesine yönelik son yirmi yıla yayılan yoğun çabalar ve ortaya konan düzenlemeler ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda sadece üç tezde kendine yer bulabilen “*hayvanlara yönelik kötü uygulamalar ve mahkemelerce verilen kararlar*” alt temasına yönelik çalışmalara ihtiyaç olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

“*Biyoetik sorun ve tartışmalar*” ana temasında “*tarım ve hayvancılık uygulamalarında hayvan kullanımı*” (n= 56), “*eğlence sektöründe hayvan kullanımı*” (n= 44) ve “*bilimsel amaçlı hayvan kullanımı*” (n= 23) alt temalarına sıklıkla yer verilmesinin bu alanlardaki yoğun ekonomik, bilimsel ve sosyal insan-hayvan etkileşimiyle ilgili olduğu değerlendirilmiştir. Fakat zaman zaman çeşitli platformlarda ciddi endişeler içinde haberlerini duyduğumuz “*hizmet sunumunda hayvan kullanımı*” (n= 7) konusunda ve genelde önemsenmeyen/değersizleştirilen, bolca yok edilen “*zararlı olduğu düşünülen hayvanlar*” (n= 2) konularında da yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu saptanmıştır.

Hayvansal ürünlerin tüketimi ve ticaretiyle ilgili veganizm ve vejetaryenizm konularına yönelik ilginin (14'er tez) dünyadaki eğilimler ile bağlantılı ve uyumlu olduğu düşünülmektedir (33). Veganizm ve vejetaryenizm konularını doğrudan odağına alan tezlerin 2018 yılı sonrasında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bundan hareketle, dünyada hayvan haklarına ve refahına ek olarak, ekosistemin sürdürülebilirliğine yönelik biyoetik sorunlar ve hayvansal ürünlerin artan nüfus karşısında erişilebilirliğinin korunamayacağı endişeleri ile veganizm ve vejetaryenizme yönelik artan ilginin (vegan ürünlerin sayısındaki artışla da bağlantılı olarak) (34–36) ülkemiz lisansüstü tezlerinde ilgilenme düzeyinde bir karşılık bulunduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Fakat yine, alanın ele alınmamış konularından olduğu düşünülen hayvanların “*diğer hayvan türleri için besin kaynağı olarak kullanımı*” (n= 0) gibi hassas konularda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Ülkemizde bilimsel amaçlarla hayvan kullanımının etik ve bilimsel yönleriyle ilgili olarak hayvan araştırmaları etik kurulları ilk kez 1998 yılında kurulmaya başlanmıştır (7). Şubat, 2021 itibarıyla Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulunun (HADMEK) yönergesini onayladığı 117 hayvan deneyleri yerel etik kurulu bulunmaktadır (37).

Araştırmada doğrudan bilimsel amaçlı hayvan kullanımına yönelik konulara odaklanan “*Laboratuvar hayvanı çalışmalarında izlenecek yol ve adli bilimlerdeki yeri*” (2002), “*Ortaöğretim öğrencilerinin hayvanların deneylerde kullanımı ile ilgili sahip oldukları etik değerlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*” (2011), “*Transgenik hayvanların dünü, bugünü ve geleceği*” (2012), “*Biyoteknolojinin transhümanizm ve evrim bağlamındaki yeri: İnsan genom projesi ve etik tartışmalar*” (2020), “*Hayvan deneylerinin iletişimsel analizi: Bilim insanları hayvan deneylerini meşrulaştırırken öz savunma retorikine ne ölçüde başvuruyor?*” (2021) başlıklı beş tez bu konularla doğrudan ilgilenecek çok fazla çalışmanın olmadığını düşündürmektedir. Özellikle 2002 yılında tamamlanan tez sonrasında 2011 yılına kadar herhangi bir tezin bulunmaması hayvan deneyleri yerel etik kurullarının sayılarının hızla artmaya başladığı bu dönem için bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de hayvanların korunmasına ilişkin ilk topluluk olan *Şefkat Kolları (Arms of Mercy)* ve 1912 yılında kurulan *İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti* ile kurumsallaşmaya başlayan hayvan savunusu günümüzde HAYTAP, Türkiye Hayvanları Koruma Derneği, Faytona Binme Atlar Ölüyor İnisyatifi, Deneye Hayır Platformu, Yunuslara Özgürlük Platformu, Hayvan Hakları ve Etiği Derneği, Doğayı Hayvanları Koruma ve Yaşatma Derneği gibi birçok sivil toplum örgütü tarafından desteklenmektedir (22,38). Araştırmamızda, hayvan hakları savunucusu öncü örgütlere değinen 12 tez tespit edilmiştir. Bunlardan “*Yeni toplumsal hareketler: Türkiye’de hayvan hakları savunuculuğu ve sosyal medya*” (2013), “*Sivil toplum kuruluşlarında gerçekleştirilen kampanyaların halkla ilişkiler bağlamında analizi: HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu örneği*” (2019) ve “*Sivil toplum kuruluşları ve kamu arasındaki bağlantıyı sağlamada halkla ilişkilerin rolü: Hayvan hakları dernekleri üzerine İzmir ili örneğinde bir durum çalışması*” (2019) başlıklı çalışmalar hayvan hakları savunucusu örgütleri doğrudan odaklarına almışlardır. Ülkemizde hayvan haklarının gelişiminde, yasal düzenlemelerde ve toplumsal bilincin oluşmasında önemli etkileri olan (26) bu derneklere yönelik ilk çalışmanın oldukça geç başladığı, son yıllarda ise nispi bir ilgi artışı olduğu değerlendirilebilir.

Hayvana yönelik şiddet ve hayvan istismarı konuları Türkiye’de Türk Ceza Kanunu, Hayvanları Koruma Kanunu ve ilgili diğer normatif metinlerde belirlenen hükümlerle düzenlenmekte (39); ihlaller e-devlet uygulaması, 155 Polis İmdat Hattı, 112 Acil Çağrı Merkezi, Tarım Orman Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, savcılık, belediye veya HAYDİ (*Hayvan Durum İzleme*) uygulaması yollarıyla ihbar edilebilmektedir (40). Araştırmamızda bu konuları doğrudan odağına alan “*Ayları kurtarıp ayıcıları susturmak: Tarihsel bağlamda ayı oynatıcılığı ve Türkiye’de yasaklanması*” (2014), “*İlkokul öğrencilerinde hayvana yönelik kötü davranış ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişki*” (2016), “*Haber ve şiddet: Hayvana yönelik şiddet haberlerinin gazetede sunumu*” (2019) ve “*Hayvan hakları çerçevesinde hayvanların istismarı: Çorum ili örneği*” (2021) başlıklı tezler tespit edilmiştir. İlgili konularda gazetelere de yansıyan (41) birçok olumsuz örnek değerlendirildiğinde ülkemizde konuyu derinlemesine incelemeye olanak sağlayan lisansüstü çalışmaların 2014 yılı sonrasında görüldüğü tespit edilmiştir. Birçok etik, hukuki, ahlaki, bireysel ve toplumsal etkileri olabilen bu konulardaki çalışmaların lisansüstü tezler düzeyinde geç başladığı, yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu değerlendirilebilir.

Çalışmamızda, *hayvan dövüşleri* (n= 7), *hayvan yarışları* (n= 5), *medyada hayvan kullanımı* (n= 5), hizmet sunumunda kullanılan hayvanların *yaşam koşulları* (n= 7), *sahipsiz hayvanların yaşam koşulları* (n= 10) gibi konulardaki sorunlara değinen birçok çalışmanın tespit edilmesi yaşanan gerçeklikteki sorunların (22) ülkemiz lisansüstü tezlerindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Hayvanların edebi ve sanatsal düzeyde temsilleri ve yansıtılmalarına yönelik tespit edilen “*Hayvan hakları konulu toplumu bilinçlendirmeye yönelik canlandırma çalışmaları; karakter tasarımı temelinde live action uygulamalar*” (2010), “*Sinemada hayvanların kullanımı ve etik ile hayvan haklarının gündeme getirilmesi*” (2016), “*Minimalist sanatın afiş tasarımına etkileri ve hayvan hakları konulu afiş uygulamaları*” (2020), “*Mary Shelley Frankenstein, Charlotte Perkins Gilman’ın Herland adlı eserlerinin vejetaryenlik ve feminizm kuramlarına göre incelenmesi*” (2020), “*Ekoeleştirici bağlamında Buket Uzuner’in "Tabiat dörtlemesi" serisindeki üç roman üzerine bir değerlendirme*” (2020) ve “*Canlılık deneyimleri kapsamında biyo sanat ve heykel*” (2021) başlıklı çalışmalar hayvan hakları ve refahına yönelik multidisipliner aksiyolojik yaklaşımı ortaya koymuştur.

Biyoetiğin temel uğraş alanlarından olan yeni gelişen teknolojilerin kullanımı ve bunların yarattıkları etik ikilemlerle ilgili genel olarak çok az çalışma olduğu tespit edilmiştir. Konuların nispeten yeni oluşu bu konuda yıllara yayılan bir birikimi olanaksız kılarak bu temalara değinilmesinde bir eksiklik algısı oluşturabilir. Bu açıklama

doğrultusunda uç olumsuz değerlendirmelerin uzağında, büyük veri, blok zinciri, nesnelerin interneti, hayvanların interneti, yapay zekâ ve robotik, hayvan klonlama, nanoteknoloji, nöroteknoloji vb. alanlardaki gelişmelere bağlı olarak bu konularda yapılacak çalışmaların önemine ve bu çalışmalara olan ihtiyaca vurgu yapılması bir zorunluluktur.

“Eğitim etkinliklerinde hayvan kullanımı” (n= 0), “hizmet amaçlı hayvan kullanımında alternatif yöntemler” (n= 0), “diğer hayvan türleri için besin kaynağı olarak kullanım” (n= 0), “hayvanların deprem, sel, yangın vb. doğal afetlerde korunması” (n= 0), “hayvanların cana veya mala zarar verme amacıyla kullanımı” (n= 2), zararlı olduğu düşünülen hayvanlarla “kontrol ve mücadele” (n= 2) gibi konularda çok az çalışma bulunduğu veya hiç çalışılmadığı düşünüldüğünde, hayvanların özsel değerlerinin, ontolojik olarak “ne”liklerinin ve “nasıl”lıklarının, insanlar için anlamlarının sorgulanabildiği bu tür çalışmalara yönelik bir ihtiyaç olduğu değerlendirilmesi de yapılabilir.

5. Sonuç

Çalışma kapsamında multidisipliner biyoetik alanı çerçevesinde hayvan hakları ve hayvan refahı kavramlarının etik yönüne değinen çalışmalar incelenmiştir. Ülkemizde 2000’li yıllarda Avrupa Birliği uyum süreci ile başlayan, hayvanlarla ilgili uluslararası normların benimsenmesi ve yerel normların oluşturulması sürecinin lisansüstü tezlerde hayvan hakları ve refahının biyoetik yönüne daha fazla değinilmesi yönünde bir karşılık bulunduğu ortaya konulmuştur. Çalışmamız kapsamındaki tezlerde en çok “hayvan hakları ve hayvan refahının teorik ve felsefi boyutu” ve “hayvan hakları ve hayvan refahıyla ilgili biyoetik sorun ve çatışmalar” temalarına değinilmiş olup, “yeni gelişen teknolojilerin kullanımı” ana teması ve “eğitim etkinliklerinde hayvan kullanımı”, “hizmet amaçlı hayvan kullanımında alternatif yöntemler”, “diğer hayvan türleri için besin kaynağı olarak kullanım”, “hayvanların deprem, sel, yangın vb. doğal afetlerde korunması”, “hayvanların cana veya mala zarar verme amacıyla kullanımı”, -zararlı olduğu düşünülen hayvanlarla- “kontrol ve mücadele” alt temalarına değinilen yeni çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Makalemizde sunulan liste ve tablolar ile bu alanlarda çalışma yapmak isteyen farklı disiplinlerden araştırmacılara ülkemiz lisansüstü tezlerinde hayvan hakları ve refahı kavramlarının biyoetik yönlerine ilişkin hızlı bir gözden geçirme olanağı sağlanmış; aynı zamanda biyoetiğin multidisipliner yapısı ile uyumlu, iş birliği içeren çalışmaların yapılabilmesine de katkı sunulmuştur. Hayvan hakları ve refahı kavramlarının biyoetik yönüne en fazla eğilmesi beklenen veteriner fakülteleri bünyelerindeki veteriner hekimliği tarihi ve deontoloji anabilim dallarının bu bağlamda insan gücü ve olanaklar açısından desteklenmeleri de önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarları ve bağlı oldukları kurumları ilgilendirecek herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması oluşmamıştır.

Finansal Kaynak Beyanı

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir firmadan, alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Yazar Katkısı Beyanı

Fikir/kavram: Önder İlgili, Muhammet Arslan
Denetleme/Danışmanlık: Önder İlgili
Veri toplama: Muhammet Arslan, Önder İlgili
Veri analizi ve yorum: Muhammet Arslan, Önder İlgili
Kaynak taraması: Muhammet Arslan, Önder İlgili
Makalenin yazımı: Muhammet Arslan, Önder İlgili
Eleştirel inceleme: Muhammet Arslan, Önder İlgili

Etik Onay

Çalışma kapsamında *Hacettepe Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kuruluna GO 20/1116* kayıt numarası ile başvuru yapılmıştır. Kurulun 17 Kasım 2020 tarihli toplantısında alınan *16969557-1747* sayılı kararı ile çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir.

Kaynaklar

1. Yıldız A, Rukiye K, Şahinoğlu S. Biyoetik teriminin ortaya çıkışı ve Türkiye'deki yansımaları. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2021;11(2):249-57.
2. Türkiye Biyoetik Derneği. Tüzük. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://biyoetik.org.tr/tuzuk/>
3. Neumann JM. The universal declaration of animal rights or the creation of a new equilibrium between species. *Animal L Rev* 2012;19(91):91-109.
4. Phillips CJC, Kluss K. Chapter 20-animal welfare and animal rights. In: Scanes CG, Toukhsati SR, editors. *Animals and human society*. 1st ed. Amsterdam: Academic Press. Elsevier Inc; 2018. p. 483-497.
5. Cavaliere P. The animal debate: a reexamination. In: Singer P., ed., Cavaliere. *In defense of animals: the second wave*. Blackwell Publishing; 2006.
6. Regan T, Linzey A, Dunlap J, Kellert SR, Rollin BE. Animal welfare and rights: I. ethical perspectives on the treatment and status of animals. In: Post SG, editor. *Encyclopedia of bioethics*. 3rd ed. New York: Macmillan Reference USA; 1995. p. 183-215.
7. Yaşar A, Yerlikaya H. Dünya'da ve Türkiye'de hayvan haklarının tarihsel gelişimi. *Vet Bil Derg* 2004;20(4):39-46.
8. Tan D, Çobanoğlu N. Hukuki ve etik boyutuyla Türkiye'de hayvan deneyleri. *Turkiye Klinikleri J Med Ethics* 2013;21(1):24-37.
9. Broom DM. A history of animal welfare science. *Acta Biotheor* 2011;59(2):121-37.
10. Aaltola E. Animal ethics and interest conflicts. *Ethics Environ* 2005;10(1):19-48.
11. Bayık Temel A, Yakıncı C. Hemşirelik terimleri sözlüğü. Hemşirelik Terimleri Çalışma Grubu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2015.
12. Brambell Committee. Report of the technical committee to enquire into the welfare of animals kept under intensive livestock husbandry systems. London: H.M.S.O; 1965. 85 pp. [cited 18 May 2022]. Available from: URL: <https://archive.org/details/b3217276x/>
13. Farm Animal Welfare Council. Farm Animal welfare council press statement. 1979. [cited 18 May 2022]. Available from: URL: <https://archive.org/details/1979.-five-freedoms.-farm-animal-welfare-council.-brambell-comittee>
14. Yaşar A, Yerlikaya H. Hayvan gönenci-veteriner hekimliği ilişkisi ve Avrupa Birliği'ndeki yasal düzenlemeler üzerine bir araştırma. *Vet Bil Derg* 2004;20(4):17-24.
15. Tischler J. A brief history of animal law, part II (1985-2011). *J Anim Law* 2012;5:27-77.
16. Menteş Gürler A, Osmanağaoğlu Ş. Türkiye'de hayvanları koruma kanununun tarihsel gelişimi. *Kafkas Univ Vet Fak Derg* 2009;15(3):325-30.
17. Yaşar A, İzmirli S. Türkiye'de hayvan gönenci (refahı) ile ilgili yasal düzenlemeler. *Vet Bil Derg* 2006;22(3-4):51-6.
18. Resmi Gazete. Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında kanun. Kabul tarihi: 22.7.2003. Sayı:25176. Kanun no: 4934. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanuntbmmc08704934.pdf

19. Resmi Gazete. Hayvanları koruma kanunu. Kanunlar Tertip: 5 Resmî Gazete Tarihi: 01.07.2004 Sayısı: 25509 Kabul Tarihi: 24.06.2004. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5199-20100611.pdf>
20. Çevre ve Orman Bakanlığı. Hayvanların korunmasına dair uygulama yönetmeliği. Resmi Gazete Tarihi: 12/05/2006. Sayısı: 26166. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060512-7.htm>
21. Resmi Gazete. Hayvan deneyleri etik kurullarının çalışma usul ve esaslarına dair yönetmelik. Kurum ve Kuruluş Yönetmelikleri Tertip: 5 Resmî Gazete Tarihi: 15.02.2014 Sayısı: 28914. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140215-6.htm>
22. TBMM. Hayvanların haklarının korunması ile hayvanlara eziyet ve kötü muamelelerin önlenmesi için alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu raporu. Ankara; Ekim, 2019. Yasama Dönemi: 27, Yasama Yılı: 3. Sıra Sayısı: 132. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss132.pdf>
23. Resmî Gazete. Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun. Sayı: 31541. Kanun No: 7332. Kabul Tarihi: 9/7/2021. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210714-9.htm>
24. Tekvar SO. Bir sivil toplum örgütünün halkla ilişkiler aracı olarak sosyal paylaşım ağlarına yaklaşımı: HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu örneği. İletişim Araştırmaları 2011;9(1-2):173-204.
25. Nowell LS, Norris JM, White DE, Moules NJ. Thematic analysis: striving to meet the trustworthiness criteria. *Int J Qual Methods* 2017;16(1):1-13.
26. HAYTAP. Hayvanları koruma yasası'nın değiştirilmesinde kronolojik olarak katedilen yol! [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.haytap.org/tr/hayvanlar-koruma-yasasnda-kronolojik-olarak-katedilen-yol>
27. HAYTAP. HAYTAP yasa değişikliği teklifi. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.haytap.org/index.php/201209174071/parlamentodan/haytap-yasa-degisikligi-teklifi>
28. Hürriyet. Pet shop mu hayvan hapishanesi mi? Pako'nun sayfası. 11 Mart 2006. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.hurriyet.com.tr/pet-shop-mu-hayvan-hapishanesi-mi-4060155>
29. Yıldırımkaaya G. Hayvan hakları insan haklarıyla eşit midir? Habertürk. 10.02.2010. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.haberturk.com/yazarlar/gulin-yildirimkaaya/217144-hayvan-haklari-insan-haklariyla-esit-midir>
30. Resmi Gazete. Veteriner hizmetleri, bitki sağlığı, gıda ve yem kanunu. Kanunlar Tertip: 5 Resmî Gazete Tarihi: 13.06.2010. Sayısı: 27610 Kabul Tarihi: 11.06.2010. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5996.pdf>
31. Resmi Gazete. Deneysel ve diğer bilimsel amaçlar için kullanılan hayvanların refah ve korunmasına dair yönetmelik. Resmî Gazete Sayı : 28141. 13 Aralık 2011. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111213-4.htm>
32. Eldridge JJ, Gluck JP. Gender differences in attitudes toward animal research. *Ethics Behav* 1996;6(3):239-56.
33. Nezelek JB, Forestell CA. Vegetarianism as a social identity. *Curr Opin Food Sci* 2020;33:45-51.
34. Altaş A. Vegetarianism and veganism: current situation in Turkey in the light of examples in the world. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 2017;5(4):403-421.
35. You W, Henneberg R, Saniotis A, Ge Y, Henneberg M. Total meat intake is associated with life expectancy: a cross-sectional data analysis of 175 contemporary populations. *Int J Gen Med* 2022;15:1833-51.
36. Bryant CJ. We can't keep meeting like this: attitudes towards vegetarian and vegan diets in the United Kingdom. *Sustainability* 2019;11(23):6844.
37. Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu. Yönergesi onaylanan HADYEKler. [cited 20 March 2022]. Available from: URL: <https://hadmek.tarimorman.gov.tr/Sayfa/Detay/645>
38. Melikoğlu B. Türkiye'de kurulan ilk hayvanları koruma derneğinin tarihsel gelişimi. *Vet Hekim Der Derg* 2009;80(1):37-44.

39. Özen İnci Z. Güncel gelişmeler ışığında Türkiye’de hayvanların ceza hukuku bakımından korunması. İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2019;5(1):1-24.
40. Arslan M. Türkiye’de hayvan hakları ihlalleri ihbar mekanizmaları: Haydi uygulaması örneği. HÜBAM Reflections on Bioethics from Turkey 2020;3(2):12-22.
41. Karagöz E. Haber ve şiddet: Hayvana yönelik şiddet haberlerinin gazetede sunumu. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı. Konya; 2019.

EK 1: Çalışma kapsamında incelenen tezlerin alan, künye ve başlıkları**APPENDIX 1: Fields, tags and titles of the theses examined within the scope of the study**

Alan	Künye	Başlık
Adli Bilimler	Kaysuk, 2021	Hayvan hakları çerçevesinde hayvanların istismarı: Çorum ili örneği
Adli Tıp	Akdemir, 2016	İlkokul öğrencilerinde hayvana yönelik kötü davranış ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişki
Adli Tıp	Dalgıç, 2002	Laboratuvar hayvanı çalışmalarında izlenecek yol ve adli bilimlerdeki yeri
Adli Tıp	Koç, 2013	Türkiye'de adli veteriner hekimlik kavramı
Adli Tıp	Uygun, 2018	Kişinin empatik eğilimiyle ahlaki olgunluk düzeyinin hayvan haklarına yönelik bakış açısıyla incelenmesi
Antropoloji	Tunçay Son, 2016	Biyoetik çerçevesinde vegan ve vejetaryenlik
Antropoloji	Tünaydın, 2014	Ayıları kurtarıp ayıcıları susturmak: Tarihsel bağlamda ayı oynatıcılığı ve Türkiye'de yasaklanması
Beslenme ve Diyetetik	Balcı, 2018	Türkiye'de yaşayan vegan ve vejetaryen bireylere özgü besin tüketim sıklığı anketi geliştirilmesi
Biyoloji/Biyoteknoloji	Akçay, 2020	Biyoteknolojinin transhümanizm ve evrim bağlamındaki yeri: İnsan genom projesi ve etik tartışmalar
Biyoloji/Biyoteknoloji	Karakaya, 2011	Ortaöğretim öğrencilerinin hayvanların deneylerde kullanımı ile ilgili sahip oldukları etik değerlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi
Biyoloji/Biyoteknoloji	Yüce, 2011	Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin biyoteknoloji konusundaki bilgileri ve biyoteknoloji uygulamalarına yönelik biyoetik yaklaşımları: Tutum, görüş ve değer yargıları
Felsefe	Altınal, 2015	Batı ontolojisi ve etiğinde insan harici hayvanların ahlaki statüsü üzerine eleştirel bir çalışma
Felsefe	Aşar, 2017	Canlı-merkezcilik insan-merkezcilik ikileminde biyoetiği yeniden düşünmek
Felsefe	Büyükhoca, 2021	Jeremy Bentham'ın faydacı ahlak anlayışı üzerine bir soruşturma
Felsefe	Pamukçu, 2020	İnsan olmayan hayvanların fail olduğunu görebilir miyiz?
Felsefe ve Dini Bilimler	Atalay, 2021	Ahlaki ikilemler ve hayvan hakları: Felsefi açıdan Peter Singer ve Hayvan Özgürleşmesi Hareketi
Felsefe ve Dini Bilimler	Gedik, 2021	Hüseyin Remzi ve Ahlâk-ı Hamidî adlı eseri
Felsefe ve Dini Bilimler	Şeker, 2019	Peter Singer'da hayvan özgürleşmesi hareketinin dini düşünce açısından değerlendirilmesi
Gastronomi	Yılmaz, 2021	Restoran çalışanlarının vegan-vejetaryen beslenmeyle ilgili bilgi düzeyleri ve tutumlarının ölçülmesi
Gazetecilik	Karagöz, 2019	Haber ve şiddet: Hayvana yönelik şiddet haberlerinin gazetede sunumu
Güzel Sanatlar	Ergun, 2021	Canlılık deneyimleri kapsamında biyo sanat ve heykel
Güzel Sanatlar	Pekmezci Sargin, 2010	Hayvan hakları konulu toplumu bilinçlendirmeye yönelik canlandırma çalışmaları; karakter tasarımı temelinde live action uygulamalar
Güzel Sanatlar	Uzuner, 2020	Minimalist sanatın afiş tasarımına etkileri ve hayvan hakları konulu afiş uygulamaları
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Baysal, 2019	Sivil toplum kuruluşları ve kamu arasındaki bağıntıyı sağlamada halkla ilişkilerin rolü: Hayvan hakları dernekleri üzerine İzmir ili örneğinde bir durum çalışması
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Olgun, 2019	Sivil toplum kuruluşlarında gerçekleştirilen kampanyaların halkla ilişkiler bağlamında analizi: HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu örneği
Hemşirelik	Aydın, 2021	COVID-19 pandemi döneminde evcil hayvanı olan bireylerde hayvanlara bağlanma ve yalnızlık duygusunun incelenmesi
Hukuk	Arıkan, 2014	Hayvan refahı, hayvan hakları, hayvan hukuku
Hukuk	Berksoy, 2007	Özel hukukta hayvan hakları
Hukuk	Çıgıcı, 2019	Avrupa insan hakları mahkemesi kararları ışığında temel hak ve özgürlükler açısından hayvanların hukuki durumu

Hukuk	Söylev, 2020	Bentham'da hayvanların ahlaki ve hukuki statüsü
İlahiyat/Din	Bor, 2007	Kur'ân'a göre hayvan hakları
İlahiyat/Din	Velioğlu, 2021	İslam tarihinin ilk dönemlerinde veteriner hekimlik faaliyetleri (Hicri I-III. /Miladi VI-IX. yüzyıllar)
İletişim Bilimleri	Tezcan, 2021	Hayvan deneylerinin iletişimsel analizi: Bilim insanları hayvan deneylerini meşrulaştırırken öz savunma retorikine ne ölçüde başvuruyor?
İletişim Bilimleri	Yılmaz, 2018	Yeni medya ve toplumsal hareketler: Vegan hareketi örneği üzerine bir inceleme
İngiliz Dili ve Edebiyatı	Kayataz, 2020	Mary Shelley Frankenstein, Charlotte Perkins Gilman'ın Herland adlı eserlerinin vejetaryenlik ve feminizm kuramlarına göre incelenmesi
Kamu Yönetimi	Demirci, 2017	Hayvan hakları kapsamında kentsel alanlarda sokak köpekleri olgusu İzmir-Nevşehir illeri örnekleri
Kamu Yönetimi	Ertan, 1998	Canlı hakları: Çevrebilim açısından
Kamu Yönetimi	Kulaç, 2021	Hayvan hakları bağlamında Peter Singer'ın ve Tom Regan'ın görüşlerinin karşılaştırması
Kamu Yönetimi	Abanoz, 2008	Çağdaş toplumlarda hayvan hakları ve refahı
Mimarlık	Ürgüplü, 2013	Derin ekoloji bağlamında kentte sokak hayvanlarıyla birlikte yaşamak olgusunun incelenmesi
Pazarlama	Güney, 2020	Yaşam tarzı olarak veganlığın satın alma davranışlarına etkisi ve kültürler arası bir araştırma
Pazarlama	Karakurum, 2021	Tüketici kültürüne karşı direnç ve iyi oluş arayışı: Vejetaryen tüketim üzerine nitel bir araştırma
Psikoloji	Altınal, 2019	Hayvanların türçülük bağlamında ötekileştirilmesi
Psikoloji	Çağlar Akoğlu, 2014	Ekolojik ikilemler ve hayvan hakları: Yetkecilik, sosyal baskınlık yönelimi ve değerler açısından bir inceleme
Psikoloji	Demir, 2020	Yetişkinlerde empatiyi yordamada hayvan hakları ile ilgili tutumların incelenmesi
Psikoloji	Şahin, 2016	Evcil hayvan sahibi bireylerde bağlanma ve mizaç karakter incelenmesi
Radyo Sinema ve Televizyon	Aksulu, 2013	Yeni toplumsal hareketler: Türkiye'de hayvan hakları savunuculuğu ve sosyal medya
Radyo Sinema ve Televizyon	Kemer, 2016	Sinemada hayvanların kullanımı ve etik ile hayvan haklarının gündeme getirilmesi
Sosyoloji	Asil, 2021	Vegan yaşam tarzına sosyolojik yaklaşım: Antalya kenti örneği
Sosyoloji	İlonka, 2015	Hepimiz hayvanız': Tabanlı insan olmayan hayvan hakları hareketinin ortaya çıkışı
Sosyoloji	İndibi, 2019	Toprak etiği ve eleştirel sosyal teori
Sosyoloji	Peksöz, 2021	Başka-hayvan, başka-mekân: Hayvanat bahçelerinde canlıların sergilenmesi
Sosyoloji	Üzeltüzenci, 2018	İstanbul'da vegan kimliğinin doğuşu
Tarım Ekonomisi	Turan, 2018	Büyükbaş ve kanatlı hayvan yetiştiriciliğinde olası hayvan refahı uygulamalarına yönelik tüketici tercihlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma
Türk Dili ve Edebiyatı	Gonagova, 2020	Ekoeleştiri bağlamında Buket Uzuner'in "Tabiat dörtlemesi" serisindeki üç roman üzerine bir değerlendirme
Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji	İzmirli, 2009	Türkiye'de veteriner hekimler, veteriner hekimliği öğrencileri, hayvan sahipleri ve toplumun hayvan gönenci (refahı) tutumları üzerine anket çalışması
Zootekni	Çelik, 2013	Koyunlarda nakil süresi ve yükleme yoğunluğunun refaha etkisi ile nakilde görevli personelin hayvan refahına ilişkin algı ve tutumu

Zootečni	Man, 2016	Van'da kırmızı et tüketim alışkanlıkları ve tüketicilerin hayvan refahı konusundaki görüşleri
Zootečni	Önalđı, 2014	Dünya ve Türkiye'de organik büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine yönelik yasal düzenlemelerin karşılaştırılması
Zootečni	Sarial Kubilay, 2019	Pet hayvanı sahiplerinin hayvan refahına ilişkin algı ve tutumu üzerine bir araştırma
Zootečni	Tüfenk, 2021	Hayvan refahına ilişkin tüketici algı ve tutumu
Zootečni	Ünsal, 2012	Transgenik hayvanların dünü, bugünü ve geleceği
Zootečni	Yıldız, 2007	Sarıkamış'tan yapılan hayvan sevklerinin refah yönünden incelenmesi